

УДК 821.161.2.09
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.15.38>

ПОВСЯКДЕННЯ У ВІРШАХ КЛИМЕНТІЯ ЗИНОВІЇВА
EVERYDAY LIFE IN KLYMENTII ZYNOVIV'S POEMS

Новик О.П.,
orcid.org/0000-0001-6039-0221
доктор філологічних наук,
професор кафедри української та зарубіжної літератури
і порівняльного літературознавства
Бердянського державного педагогічного університету

У статті розглянуто особливості змалювання повсякдення у збірці віршів Климентія Зиновієва «Вірші. Приповіді посполиті». Барокові поети зазвичай у своїх текстах поєднували кілька рівнів зображення світу, поєднуючи біблійну і сучасну історію, алегоричне та символічне змалювання подій сучасних та минулих. Тому розгляд повсякдення здійснювався на різних рівнях тексту. Творчість письменника характеризували в ХІХ–ХХ ст. Пантелеймон Куліш, Іван Франко та інші дослідники, залучаючи відомості про нього з його власних віршів, нерідко домислюючи, яким було повсякдення ченця.

Світ поезій Климентія Зиновієва дуже строкатий, наповнений реалістичними образами сучасників, по-бароковому химерно вплетеними у християнську філософію письменника. Тож і повсякденність численних постатей, які є частиною художнього світу поезії митця і «Приповістей посполитих», є мозаїчною. Завважмо, що йдеться не про повсякденність автора, а про повсякденність епохи, того світу, який письменник бачить та інтерпретує кризь призму християнської доктрини. Розглянуто структуру збірки як структуру образів створення художнього віддзеркалення повсякденності. Розділи збірки свідчать про глибоку обізнаність автора з різними життєвими явищами епохи. Не оминає увагою письменник і такі проблеми, як пияцтво, розпуста, про які пише з позиції християнського моралізаторства, йдеться і про суспільні явища, природні зміни. Є окремі групи віршів, присвячені різним ремеслам, є вірші про тварин, що також є змалюванням повсякдення автора.

З огляду на змальований по частинах світ барокової епохи в творах Климентія, для порівняння залучено твори Івана Величковського та Данила Братковського. Повсякденність у збірці Климентія Зиновієва відтворюється як панорамна картина епохи з описом найменших побутових дрібниць, життєвих явищ, філософського християнського переосмислення життєвих негараздів, проблем моралі. Повсякдення посполитого люду є об'єктом художнього переосмислення для поета, матеріалом для роздумів і повчань.

Ключові слова: повсякдення, Климентій Зиновієв, поезія, барокова поетика.

The article considers the peculiarities of depicting everyday life in the collection of poems by Klymentii Zynoviiv "Poems. Commonwealth Tales". Baroque poets usually combined several levels of image of the world in their texts. They combined biblical and modern history, allegorical and symbolic depiction of events of the present and the past. Therefore, the consideration of everyday life was carried out at different levels of the text.

The world of Klymentii Zynoviiv's poetry is very colorful, filled with realistic images of contemporaries, baroquely intricately woven into the Christian philosophy of the writer. Therefore, the everyday life of numerous figures that are part of the artistic world of the artist's poetry and "Poems. Commonwealth Tales" is mosaic. It should be noted that this is not about the everyday life of the author, but it is also about the everyday life of the era, the world that the writer sees and interprets through the prism of Christian doctrine.

The structure of the collection is considered as the structure of images of creating an artistic reflection of everyday life. The sections of the collection testify to the author's deep awareness of various life phenomena of the epoch. The writer does not overlook such problems as drunkenness, debauchery, which he writes about from the standpoint of Christian moralism. There are separate groups of poems dedicated to different crafts, there are poems about animals. It is also a depiction of everyday life.

The works of Ivan Velychkovsky and Danylo Bratkovsky are used for comparison. Everyday life in the collection of Klymentii Zynoviiv is reproduced as a panoramic picture of the epoch, with a description of the smallest household trifles, life phenomena, philosophical Christian rethinking of life's troubles, moral problems. The everyday life of the common people is an object of artistic rethinking for the poet, a material for reflection and teaching.

Key words: everyday life, Klymentii Zynoviiv, poetry, baroque poetics.

Творчість Климентія Зиновієва привертала увагу дослідників XIX–XX ст. і тепер викликає науковий інтерес сучасних літературознавців. Попри різні ракурси огляду поезії митця, проблема відтворення повсякдення у його віршах залишалася поза увагою дослідників. Климентій Зиновієв – поет, який у своїй творчості відтворив строкату картину епохи. Ім'я письменника постає захраним, за бароковою традицією, у мезовірші про автора, з якого ми дізнаємося, що автор (ізожитель – слово використане для того, щоб почати з літери І) «Іеромонах Климентій Зиновієв син». Тож уже від такого вплітання автора в текст починається занурення в повсякденність барокового письменника, який «вседневно Христа-спаса молебствує / І покорно за сіє просить прощення, / зичачи божіяго благословенія» [3, с. 29].

Біографічні дані Климентія дослідники творчості письменника черпали власне із самих віршів поета, приписуючи авторові життєвий досвід зі всього того, про що писав Зиновієв. Проблема відтворення реалій епохи у творчості письменників барокової доби належним чином ще не вивчалася. Дослідження повсякденності здебільшого стосується текстів XIX–XX ст., попри те, що давні часи та їх інтерпретація тогочасним письменством потребують уваги як істориків, так і літературознавців. Барокові поети зазвичай у своїх текстах поєднували кілька рівнів зображення світу, поєднуючи біблійну й сучасну історію, алегоричне та символічне змалювання подій сучасних та минулих.

Повсякденність у літературознавстві висвітлювалася в працях Ю. Лотмана, який визначив повсякденність як «звичайний перебіг життя в його реально-практичних формах; це речі, що оточують нас, наші звички, щоденна поведінка» [6, с. 13]. Отже, дослідження текстів барокового автора неминуче змусить нас розглянути реалії, змальовані в них з точки зору старих часів, проаналізувати, як саме відтворюється світобачення автора завдяки змальованому в тексті побутописанні і, ширше, повсякденні. Світ поезій Климентія Зиновієва дуже строкатий, наповнений реалістичними образами сучасників, по-бароковому химерно вплетеними у християнську філософію письменника. Тож і повсякденність численних постатей, які є частиною художнього світу поезії митця і «Приповістей посполитих», є мозаїчною. Завважмо, що йдеться не про повсякденність автора, а про повсякденність епохи, того світу, який письменник бачить та інтерпретує крізь призму християнської доктрини.

Структура збірки свідчить про обізнаність автора в різних сферах життя. На відміну від побуту, «повсякденність постає як узагальнююче поняття, яке включає у себе не тільки об'єктивні умови щоденного існування і стійкі стереотипні зразки поведінки і вирішення проблем, а й суб'єктивні переживання, думки, оцінки і способи світосприйняття, характерні для повсякденного життя» [4, с. 14]. Тож, вочевидь найперше потрібно згадати, що автор «Приповістей посполитих» був іеромонахом, його побут як священ-

ника і можливість спілкування з представниками різних верств населення відбилися в тематиці зацікавлень письменника.

П. Куліш характеризує особистість Климентія Зиновієва крізь призму його творчості, переносячи всі картини повсякдення, змальовані автором, на життя письменника. Тож, спроектувавши зміст віршів на постать самого письменника, П. Куліш робить з Климентія досвідченого ловеласа й пияка. І. Франко не оминає увагою постать Зиновієва, вважаючи, що його творчість відтворює життя часу у всіх його проявах, і слідом за П. Кулішем, почасти проєктуючи також поезію на життєвий досвід митця. Зокрема, І. Франко пише і про майстерно відтворену картину народного життя і побуту: «Із письменників XVIII віку, яких твори дійшли до нас у рукописах або в сучасних друках, заслугоують на ближчу увагу три, а власне віршопиєць Климентій, мандрівний монах, якого простора збірка віршів, хоч невисокої поетичної вартості, дає дуже багато характерних рисів для зрозуміння життя і побуту особливо нижчих верств народної маси придніпрянської України в першій половині XVIII віку, а також немало автобіографічних подробиць для характеристики самого автора» [14, с. 256].

Г. Нога слушно завважив, що барокова сатирична поезія зберегла небагато імен авторів, при цьому називає поміж інших і Климентія Зиновієва [8]. Стосовно імені письменника складно зробити якісь певні висновки (син Зиновія як одна з версій науковців), проте навіть це можна вважати рисою повсякденності автора барокового тексту, у якій постають реалії світу, їх переосмислення, хоча часто зберігається анонімність. Досліджуючи сатиричну поезію як джерело з історії повсякдення, Г. Нога робить висновок про тексти Некрашевича та інших поетів: «Отже, навіть такий побіжний аналіз кількох сатиричних творів кінця XVIII ст. дає уяву про побут та матеріальні умови повсякденності того часу, демонструючи перспективу інтердисциплінарних студій на літературному матеріалі. Сучасний дослідник та пересічний читач отримують можливість побачити виразний та індивідуалізований стан суспільства у його морально-етичному, естетичному, релігійному та побутовому виявах. Література (у цьому разі сатирична) допомагає адекватно змодельовати «колективний портрет» української спільноти кінця XVIII ст.» [8, с. 282]. Подібним чином можемо шукати картину повсякдення і в поезіях Климентія Зиновієва.

М. Капкан у посібнику «Культура повсякденності» [4] виділяє низку факторів, які є складниками повсякденності. Зокрема, це час і простір, речовий світ, тіло і одяг (одяг як річ, як елемент тілесності, як мова), гастрономічна культура, почуття і емоції. Свого часу В. Кречотень писав про характерний для барокового письменства спосіб зображення світу, зокрема, про так званий «ліс речей», коли з мозаїки різноманітних складників виникає картина світу, побачена автором.

Про таку спробу пізнання суцього можемо говорити, аналізуючи календарно-астрологічну рукописну збірку «О пріроженю человѣческом» (1699) [10]. Про це писав Л. Ушкалов: «Читаючи небо як мереживо Господніх знаків, наш поет перетворює карколомну сув'язь буття на «ключ розуміння» людської долі. «Прогностика» архимандрита Онуфрія – правдивий «ліс речей» (silva regum). Тут подибуємо бозна-стільки всіляких матерій, починаючи від питоменно барокових образів «марноти марнот» <...> і закінчуючи енкомієм святій неділеньці, геть чудною «фізіономікою» та розважаннями «о женской природѣ», «курогласеніи», «полуденном сне» тощо [13, с. 85–86].

Подібний «ліс речей» є і в збірнику П. Поповича-Гученського. Багато з текстів Зиновієва подібні до текстів нищеньських віршів зі збірника П. Поповича-Гученського саме відтворенням повсякденності епохи як на рівні речового світу, так і на рівні почуттів та емоцій. Зокрема, йдеться про частину збірки Климентія «Ω(т) зде починаю(т)сА ω богáтства(х) и ω нищета́хъ, и о не(н)дза(х) и ω ско(р)бехъ и о печалехъ, и ω мятѣжахъ» [3, с. 76]. Поєднання віршів про багатих і бідних з віршами про скорботи, печалі і бунти є дивним, але й логічним одночасно, оскільки автор таким чином втілює ланцюжок зумовленості одного явища іншим, надто ж якщо потрактувати це з точки зору християнської моралі. Тут спадають на думку вірші іншого барокового поета – Івана Величковського, де «минути добрих» саме й перераховують усілякі негаразди, з якими людина може зустрітися в цьому житті, і яких позбавить її смерть: «Минут хоробы. / Минут преслѣдованя. / Минут мученія. / Минут бѣды. / Минут скорби. / Минут слезы. / Минут обиды. / Минут раны. / Минут наруганія. / Минет голод. / Минет прагнене. / Минет нагота. / Минет убозство. / Минет калѣцтво. / Минет слѣпота. / Минет нѣмота. / Минет хромота. / Минут труды, невчасы, невпокои. / Минет всякое злое» [2, с. 73].

Климентій Зиновієв у поезії «Ω зєгару або тє(ж) ω годіннику и ω годьнѣ сме(р)тно(и)» нагадує читачеві про минушість людського життя,

смертну годину, що є невідворотною: «Егда зєга(р) годи́ны в сво(и) часъ выбі́яеть. / в то́ вре́мА сме(р) тныА на(мъ) часы́ пре(з)начае́тъ. / Бо вѣкъ на(ш) хо(ч) бы до́лги(и) власне́ якъ годы́на: / а(х) не вѣмы́ что́ спр́авитъ минута́ е́дина. / Индѣ́ жъ сА зоветъ зє́га(р) годи(н)никъ, лю(б) алоло́й: / которы(м) устраяти прилично́ живо́тъ сво(и). \40\ / А поне́ва(ж) то во все́мъ мирѣ́ не новы́на: / ко(ж)дому́ человѣ́ку сме(р)тнаА часы́на. / І не мину́щаА то сме́ртнаА до́рога: / ко(т)рою́ влúчи(т) бжѣ́ да(и) до тебе́ бѣ́а. / А ко(л)ко живучи́, е́дно де(н) сме(р) тны(и) при(и)детъ: / и дш́а хо(ч) грѣ́шна хо(ч) свята, з(ъ) тѣ́ла вы(и)детъ. / Бо и мовя(т) часъ за часъ, а к(ъ) вѣ́черу́ блі́же(и): / та(к) же и де(н) за де́н(ъ) но(щ) за но́щъ, к(ъ) сме(р)ти́ бли(ж) ше(и). / Прето́ браті́е тре́бѣ́ на сме(р)ть́ памя́тати: / и на прихо́(д) сА е́А прыгото́вля́ти.» [3, с. 105].

Обігравання таких мотивів і складників часу на годиннику й часу людського життя можемо порівняти з циклом віршів Івана Величковського «Дзигар цілий з полузегарком», де також автор послуговується розкладанням часу на його складники, підкреслює необхідність пам'ятати про смертну годину, як і Климентій Зиновійв. Таке сприйняття часу не було винятковим, а швидше, повсякденним, звичним для людини барокової епохи. Тим паче, що у Климентія є й окремі вірші, де він міркує про смерть, яка всіх зрівняє.

Особливої уваги заслуговує розділ збірки Зиновійва «Ω(т) здѣ́ починаю(т)сА вѣр(ъ)ши ѿ жєна́хъ рѳзны(х), вся́кого ч́ину и(х). То є́сть ѿ до́бры(х) и о злы́хъ» [3, с. 97]. П. Куліш проектує зміст поезій на життєвий досвід автора, В. Шевчук пише повість «Біс плоті» про ченця Климентія, де показує митарства аскета, що намагається встояти перед жіночою звабою. Повсякдення жіноцтва в поезії митця – це розповідь про жінок як у сфері духовного, морального, так і матеріального світу.

Жіноцтво у поезії Климентія Зиновійва постає як строката картинка, бо заявлений розподіл на жінок різних, всякого чину, врешті й зводиться до опису поведінки добрих та злих доньок Єви. Окремі розвідки, присвячені змалюванню гендерних аспектів зображення жінок у творах письменника, є в доробку низки вчених ХІХ–ХХІ ст. (І. Франко, Л. Ушкалов та інші), почасти ця проблема висвітлена щодо тілесного й духовного [7]. Повсякденність жінки у віршах автора є відтворенням залежності жінки від соціального статусу і водночас категорійності «добра/зла жінка», якою послуговується Климентій Зиновійв. Природно, що все це підпорядковується християнському світобаченню ієромонаха, а поведінці злих жінок висловлюється відповідна оцінка.

Л. Ушкалов, міркуючи про барокову поезію, писав і про такий різновид українських барокових пісень, як пісні еротичні: «Навзагал, наші набожні поети ХVІІ–ХVІІІ століть приділяють значно більшу увагу любові духовній (Amor Divinus), аніж любові тілесній (Cupido Venus). Остання під добу бароко не раз і не два розглядалася в рамках гріха «нечистоти», який розпросторювався від буденного «скакання в гречку», колоритно описаного, скажімо, ієромонахом Климентієм Зиновійвим: А іна в гречку скачет добре без мужа, / Аж послѣ́ працы́ іно́гда недужа. / А и при мужу іна тож спауе́тъ, / И безперестанно́ тым хлѣ́бом керуе́тъ, – до інцє́сту або й фантазмагорі́ за участю «інкубів» та «суккубів» [13, с. 27–28].

Пиворізи, мандрівні дяки, волочащіся ченці – творці субкультури низового бароко, до якої зараховують і Климентія. Попри це в нього є поезія «О волочащихся чернцях по містах, по школах і по корчемних дворах». Автор засуджує поведінку ченців, говорить про негідний фінал життя, порівнюючи таку смерть із собачою: «Может неразумной той шинкарці напити, / а що горш, і комедій яких начинити. / І кгда́ в корчмі́ згинет, в гной, як пса, закопати...» [3, с. 61].

Вірші, присвячених темі пияцтва і тверезості, в нього багато, вочевидь ця тема хвилювала автора. Є як окремі міркування в різних поезіях, так і ціла низка віршів на одну тему. Так, у поезії 75-й про п'яних людей (багатих і убогих), які вчиняють розколи, бунти, неспокій безвинним з нерозсудливих голів своїх і злих (75. Ω піяныхъ людѣ́хъ [богаты(х) и убóги(х)] ч́инячи(х) раско́лы, то́ е(ст) ту(р)ба́цѣ́и, або те́(ж) б́унты, и за(с) неспоко(и)ности́ з вся́кими мяте́жи, безви(н) не бе́(з)в́инны(мъ) з не́ра(з)су(д)ны(х) голо́въ сво́йхъ; и злы(х) и цѣ́ле́ неувáжны(х) нрáво(в)). Починаючи з того, що найкраще п'яному лягти спати, розмірковує про негідну поведінку пияків, які варнякають, чіпляються до людей, заважають іншим, і стверджує, що до цього їх підбурює слуга бісів. Говорить і про те, що покарання таких буйних пияків не гріх, бо: «Тако́му всі, хтò ва́жни(і) у ш́ю дава́ет: / а за вдарє́ння уда́ряючого́ Бог проща́ет» [3, с. 75].

Апелує автор не тільки до християнських біблійних чеснот та до Бога, але й згадує народну мудрість, де є настанови таким розбишкам, прислів'я «пий та не вий». Додає натуралістичних подробиць, закликаючи не починати жодних бунтів, спокійно і чесно проспатися, фізіологічні потреби ходити справляти надвір, щоб не осоромитися (зазнати нецноти). Вірші збірки 100–108 безпосередньо розкривають тему пиятики,

починаючи з поезії 100. «От де починаються вірші, про п'ятику й п'яків», де вже застерігає людей від того, що п'ятика може призвести і до смерті, і до матеріальних збитків, підкріплюючи свої слова народними висловами: «Бо п'яному зда(ст)сА же и кóзы в золотѢ: / а са(м) валя́ет(ь) сА якъ свиніА в болотѢ» [3, с. 86].

У вірші 101 «Про хворобу, що буває від п'яництва» Климентій все ж стверджує що братія (ченці) залишаються тверезими, проголошуючи апостольське слово, при цьому завважує, що апостол не забороняє пити німечним і печальним. Вірш 102 «Про тих, хто не вживає вина (горілки) або ж і всякого хмільного напою» виправдовує тих диваків, які, на особливий подив широкого загалу, завжди тверезі. Тверезість описано як дар, яким не треба гордувати іншим. Цікавими є причини відмови від алкоголю, про які пише автор: перестають пити, бо «безмірно худобу пропивав», задирався з людьми, зазнав збитків і таке інше. Повсякдення містило такий складник, як п'ятика й тверезість, наслідки п'ятики, професії винокурів, пивоварів, корчми і таке інше, що утворює панорамну картину побутових деталей, моралі та звичаїв у повсякденності. Елементи народної творчості, порівняння сповідання п'яного зі сповіддю померлого, залучення апеляцій до біблійної історії, все це робить правдивим і достовірним відтворення навіть такого складника повсякдення, як п'ятика. Звичною справою для того часу стало і «вживання табаки», про що Климентій Зіновійв детально пише, описуючи способи вживання, поширення цієї звички серед людей різного стану, однак завважує і гріховність цього дійства.

Спробу показати різноманітні професії свого часу навряд чи хтось здійснив вдаліше в українській літературі, ніж цей письменник, написавши низку поезій, поєднаних у розділі «Ω(т) здè починаю(т)сА вѢршы, о ремѣсникахъ розмайтыхъ» [3, с. 131]. Хоча такі спроби відтворити різні ремесла в художньому творі здійснювалися неодноразово й раніше. Згадаймо принагідно «Роксоланію» Себастьяна Кленовича, де є також панорамне відтворення повсякдення, є й опис діяльності різних верств населення країни. Повсякденність людей, що заробляють на хліб різним ремеслом, труднощі й необхідність їхньої праці Кленович демонструє, наприклад,

пишучи про селян, які можуть зробити колесо з дерева. У Климентія Зіновійва ж є розповідь про різні професії повсякдення його епохи, при цьому праця ремісників описана детально, з повагою і знанням справи. Є навіть такі ексклюзивні професії, як інтролігатор (палітурник).

Автор не обмежує тематику тільки буденними побутовими речами, пише він і про різні суспільні явища, характерні для епохи, як от те, що бунтарі йдуть на слободи: « Хто ко(л) векъ собѢ іще(т) на жи(т)лò слободы: / ма́ло в(ь)хòдя(т) з(ь) ме(ж) таки(х) велікои бѢды./ Бо готовыє хаты идучи покидають: /а прыше(д)ши на́ слободу готовы(х) не ма́ють. / А що на(и)го(р)ше(и) ча́со(м) худòбы забирають: / и ты(л)ко що з(ь) дшами живы(х) оставляють. /Уже(ж) то(г)дà гдè з(ь)хоче(т) то скочи(т) хо(ч) к(ь) лѢсу: / и гóлы(и) ужè наве(т) хо(ч) к самому бѢсу. / ПожытечнаА ему суды́ла(с) слобода: / дово(л)наА пустына и лика и вода. / Нащо любо зволи(т)сА хо(ч) утопитисА: / а ежели захоче(т) волно и вдавітисА» [3, с. 49]. Зіновійв висловлює застереження проти лихої долі та бунтарства, що може призвести й до смерті непокірних, чим виявляє власне ставлення до такого складника повсякдення, закликає до покори панові.

Загалом, навіть назви частин збірки Климентія дуже красномовні: «Ось де починається про гріхи різні, і про скот і про бидло, і про бестії», «Ось де починаються речі поєдинкові» та інше. Тож і постають поруч такі речі, як грім, щастя, церква, молитва, читання книг, сни і багато іншого. Розділи книги барокового письменника Климентія постають своєрідними «частинами світу», дотичними до інших барокових спроб показати панорамну картину, як, наприклад, у збірці Данила Братковського «Світ, по частинах розглянутий», де авторське самопізнання єдине з міркуванням про світ: «Ми – світ...» [1, с. 47] і водночас підтверджує ілюзорність такого пізнання перед вічністю.

Повсякденність у збірці Климентія Зіновійва відтворюється як панорамна картина епохи, з описом найменших побутових дрібниць, життєвих явищ, філософського християнського переосмислення життєвих негараздів, проблем моралі. Повсякдення посполитого люду є об'єктом художнього переосмислення для поета, матеріалом для роздумів і повчань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Братковський Д. Світ, по частинах розглянутий. Świat po częścì przezyrzany: переклад, джерела, студії / пер. з пол., передм., прим. В.О. Шевчук. Фототип. вид. Луцьк : Видавництво обласної друкарні, 2004. 463 с.
2. Величковський Іван. Твори. Київ : Наукова думка, 1972. 191 с.

3. Зіновійв Климентій. Вірші. Приповіді посполиті / підг. тексту І.П. Чепіги. Київ : Наукова думка, 1971. 392 с.
4. Капкан М.В. Культура повседневности. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2016. 110 с.
5. Кречотень В. Українська книжна поезія середини XVII ст. Київ : Наукова думка. 1992. С. 5–23.
6. Лотман Ю.М. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века). Санкт-Петербург, 1994. 558 с.
7. Новик. О.П. Образи жінок у творах Климентія Зіновійва : тілесне й духовне. *Ciało i tożsamość w ukraińskiej kulturze, sztuce, literaturze, języku* : monografia. Warszawa–Iwano–Frankiwnsk: Katedra Ukrainistyki WLS Uniwersytet Warszawski, 2016. S. 17–23.
8. Нога Г. Сатирична поезія як джерело з історії повсякдення України XVIII століття. *У пошуках Істини. Збірник на пошану професора Володимира Антофійчука.* / ред. І. Набитович. Дрогобич : Пóсвіт, 2015. С. 276–282.
9. Нога Г.М. Бароковий текст Петра Поповича-Гученського: між традицією і креативністю автора. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія: Філологічна.* 2017. Вип. 14. С. 251–257.
10. Перетц В.Н. Вірші Харьковского архимандрита Онуфрия. *Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII века I* : Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук СССР. Т. 101, № 2. Ленинград, 1926. С. 140–176.
11. Попович-Гученський Петро. Із рукописного збірника другої половини XVII ст.: вірші. *Слово многоцінне: хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV–XVI ст.) та в епоху Бароко (кінець XVI–XVIII ст.)* : в 4 кн. / кер. проєкту та вступ. ст. В. Яременко ; упоряд. В. Шевчук, В. Яременко. Київ : Аконіт, 2006. кн. 4 : Література пізнього Бароко (1709–1798 рік). 2006. С. 737–749.
12. Українська суспільно-політична думка. Переклади текстів XVI–XVII ст. *Тисяча років української суспільно-політичної думки.* У 9-ти т. Київ, 2001. Т. 2, Т. 3.
13. Ушкалов Л. Есеї про українське бароко. Київ : Факт–Наш час, 2006. 284 с.
14. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ : Наук. думка, 1984. Т. 41. 683 с.